

پیکر و نگارگری

چکیده

هر چند این منظومه اثر تقلیدی است اما خالی از ابتکار و نوآوری نبوده و زبان این شاعر با زبان نظامی گنجوی متفاوت است. زبان امیر خسرو در این اثر روان، شیرین و صمیمی است. به کارگیری الفاظ آهنگین، بیان شیوا و سادگی زبان از ویژگی‌های سبکی این منظومه است. طبع روان شاعر وقتی با داستان‌ها و افسانه‌های جدید و دل‌چسب همراه می‌شود این منظومه را تا حد یکی از بهترین مثنوی‌های زبان فارسی ارتقا می‌دهد. این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

۱. واقعه‌نگاری

از خصوصیات این مثنوی داشتن درجه‌ی کمال واقعه‌نگاری است. تمام کتاب مشتمل بر یک سلسله حکایت فرضی، لیکن شاعر شهیر ملتزم است هر واقعه‌ای که نوشته می‌شود تمام تفصیل و جزئیات آن، جزئیاتی که زبان از بیان آن قاصر است، همه‌ی آن‌ها ادا شود و نکته‌ای از قلم نیفتد. کتاب تماماً روی همین زمینه قرار می‌گیرد و از این لحاظ هیچ مثنوی‌ای نمی‌تواند با آن برابری کند (نعمانی، ۱۳۲۷: ۱۱۹).

۲. مضامین نو

خلق مضامین بکر، آوردن معانی و مفاهیم پرسوز و گداز و عاشقانه و استفاده‌ی فراوان از تمثیل و سایر آرایه‌های ادبی این اثر را در سبک بینابینی از سبک هندی و عراقی قرار می‌دهد. برای مثال ابیات:

آن نکوتر بود که بیش کند
پنج شنبه به آید از شنبه
هرچه پس‌تر لطیف‌تر سازد

مرد هر پیشه را که بیش کند
حرف طفلان زیرک از که و مه
کرسی کش درودگر سازد
(هشت بهشت، ۱۹۷۳: ۳۴)

کلواژه‌ها

امیر خسرو دهلوی، هشت بهشت، هفت پیکر نظامی، ویژگی‌های ادبی و لغوی.

مضامین علامه حنائی
کارشناس ارشد زبان و ادب فارسی
دبیر دبیرستان‌های منطقه‌ی بیضا، استاذ قاری

به کارگیری الفاظ آهنگین، بیان شیوا و سادگی زبان از ویژگی‌های سبکی این منظومه است

و مخاطب با ذوق را به هیجان می‌آورد. برای مثال شاعر وقتی می‌خواهد رفتن شب را توصیف کند، با توجه به این که قهرمان داستان ریش خود را تراشیده است، می‌گوید:
آسمان چون سترده‌ی طره‌ی تار خنده بگشاد صبح سیم عذار (همان)

۶. استفاده از نثر

با آن‌که امیر خسرو آثار مثنوی فراوانی پدید آورده است اما دوست داشته در این منظومه نیز هنر خود را در نثرنویسی نشان دهد. بنابراین رئوس داستان‌ها را به شیوه‌ی متداول آن زمان، یعنی به نثر مزین و آراسته، که از انواع آرایه‌های ادبی، صور خیال، شواهد از آیات و احادیث و لغات عربی آمده است، نوشته است:

*کوثر کشیدن بهرام روز یکشنبه در بهشت سوم و به گنبد زعفرانی شکر
خنده‌ی طرب نمودن و با آفتاب نیم‌روز خانه را گرم کردن (همان، ۱۰۹)*

۷. آرایه‌های ادبی

این شاعر خوش ذوق اندیشه‌های خود را با زبان سرد و ساده

که یادآور تمثیل و اسلوب معادله‌ی سبک هندی است. خصوصاً بیت دوم این بیت صائب را به ذهن متبادر می‌نماید:

فکر شنبه تلخ دارد جمعه‌ی اطفال را

عشرت امروزی اندیشه‌ی فردا خوش است (کلیات: ۲۶۲)

۳. ایجاز و اطناب

ایجاز و اطناب به جا و متناسب با موضوع و موقعیت، این اثر را در حد متعالی نگه می‌دارد، به طوری که خواننده از اطناب آن دچار ملالت و خستگی نمی‌شود و با ایجاز آن مطلب معلق و نامفهوم نمی‌ماند. نمونه‌هایی از ایجاز:

*مرد اگر یک قراضه کار کند زن به کدبانویی هزار کند
(هشت بهشت، ب ۴۰۹)*

*وان چه در گفتن از دلم کز خواست راست گو چون نمود، کردم راست
(همان، ب ۲۳۵۶)*

هشت بهشت یکی از کامل‌ترین و برترین منظومه‌های امیر خسرو دهلوی است، که در برابر هفت پیکر نظامی سروده شده است

سادگی بیان و سهل ممتنع در این ابیات ما را متوجه سعدی و سبک شیرین او می‌نماید. اطناب در اشعار این شاعر آن‌جا نمود می‌یابد که شاعر قصد توصیف صحنه‌های گوناگون داستان را داشته باشد. دقت او در جزئیات داستان، توصیفات مختلف او از طبیعت و بیان معاملات عاشق و معشوق به ایجاز اطناب در این منظومه منجر شده است.

۴. صبغهی محلی

آن‌چه تا حدودی به این اثر صبغهی محلی داده اشاره‌ی فراوان شاعر به آیین هندوان در لابه‌لای ابیات است. هم‌چنین اشاره به نام برخی از شهرها و اماکن سرزمین هندوستان می‌تواند این ویژگی را پررنگ‌تر نماید.

*پنج یار هنرشناس جوان از حد مولتان شدند روان
(همان، ب ۱۶۳۷)*

*تیر آهو کشش زدی به صریر نغمه‌ی هندوان آهو گیر
(همان، ب ۳۱۷۹)*

۵. مطابقت صحنه‌ها با توصیفات طبیعت

از دیگر ویژگی‌های این اثر مطابقت توصیفات مختلف او از طبیعت با صحنه‌ها و ماجراهای مختلف در داستان‌هاست. این مطابقت در لفظ و معنا بر گیرایی و جذابیت منظومه می‌افزاید

بیان نمی‌کند بلکه تصمیم او بر آن است که تا حد ممکن و تا آن‌جا که به سلاست و سلامتی مفهوم خدشه‌ای وارد نشود برای زیبایی و تأثیر بیش‌تر سخن خود از پیرایه‌ها و صنایع مختلف ادبی استفاده نماید. از جمله:

الف) ایهام تناسب

نمونه‌هایی از ایهام تناسب در هشت بهشت:

کلک او تیر راست را بگماشت کاندین روضه آهوئی نگناشت (همان، ب ۳۳۹۲)
منظور از روضه کتاب هشت‌بهشت و منظور از آهو در این‌جا نواقص کتاب است. روضه در معنی باغ با آهو در معنای نام حیوان خاص ایهام تناسب دارد.

*سر مویی کتری ز دهر نخاست چون سری کو به شانه گردد راست
(همان، ب ۴۴۲)*

شانه در این‌جا به معنی دوش است بنابراین در معنای دیگر خود یعنی وسیله‌ای برای مرتب نمودن مو، با سر و مو ایهام تناسب می‌آفریند.

از ویژگی‌های سبکی این اثر بهره‌مندی از
واژگانی است که در آثار شاعران و نویسندگان دیگر
یا اصلاً وجود ندارد یا به ندرت دیده می‌شود

ب) ایهام (توریه)

چو شد آهو همه نشانه‌ی تیر چه غم است از سگان آهوگیر
(همان، ب ۳۳۹۴)

منظور شاعر از سگان آهوگیر، افرادی است که بی‌جهت از کتاب
و اثر او خرده می‌گیرند. آهو در این‌جا به معنی ایراد و نقص
است اما با توجه به کل عبارت سگان آهوگیر، از معنای نزدیک
آهو (حیوان خاص) به معنی دور آن می‌رسیم. آهو در مصرع
اول نیز به معنای ایراد و نقص و تیر نیز استعاره از قلم استاد
منتقد اوست.

دور کن باد خسروی ز سرم پر کن از خاک بندگی بصرم (همان، ص ۵)
معنی نزدیک آن غرور پادشاهی است اما از آن‌جا که وی پادشاه
نیست منظور او باد غرور و خودبینی است، چرا که نام شاعر
خسرو است.

ج) کنایه

جبرئیل آوریدش از درگاه راهواری که وهم را زده راه (همان، ب ۱۱۸)
راه کسی یا چیزی را زدن به معنی غارت کردن. در این‌جا کنایه
از سبقت گرفتن است.
غضیب تا عنان نبرده ز دست رخت مهمان به ناقه باید بست (همان، ب ۱۰۵۰)
عنان ز دست بردن به معنی اراده و اختیار کسی را از او گرفتن و رخت
مهمان به ناقه بستن کنایه از بیرون فرستادن مهمان از خانه است.

د) ارسال المثل، تمثیل

هر کسی را به کار خویش هس است کس نگوید کنار من ترش است
(همان، ب ۳۳۱۶)

نوبتی کز دهل نیاید تنگ در دسر خیزدش ز نغمه‌ی چنگ
(همان، ب ۳۳۰۳)

گرچه آید ز انگبین کاری سر که را هم بُود خریداری (همان، ب ۳۲۹۴)

ه) تلمیح

نمونه‌هایی از تلمیح در هشت بهشت:

پشه‌ای را به میهمانی جود طعمه بخشی ز کاسه‌ی نمرود (همان، ب ۲۴)
اوج پر بلبلان ما ز اغش غلغل مرغ سدره در باغش (همان، ب ۸۹)
هستی از وی علم بر آورده او تفاخر به نیستی کرده (همان، ب ۷۵)
هست گلزار هم‌چو نار کلیم گل نار است باغ ابراهیم (همان، ب ۲۰۲۰)

و) پارادوکس یا متناقض‌نما

نمونه‌هایی از آن در هشت بهشت:

زین مروق رحیق نوش گوار عقل من مست گشت و هم هشیار (همان، ب ۳۲۸۱)
به بهانه شکر لب چینی ساخت خود را تُرش به شیرینی (همان، ب ۲۹۵۹)

تا شدیم از چنان متاع امید ما گدایان توانگر جاوید (همان، ب ۱۴۷)
آفتاب شبانه را فرمود جا ببرجی که سوی آخر بود (همان، ب ۲۹۷۴)

خصوصیات واژگانی

از ویژگی‌های سبکی این اثر بهره‌مندی از واژگانی است که در
آثار شاعران و نویسندگان دیگر یا اصلاً وجود ندارد یا به ندرت
دیده می‌شود، از جمله دو واژه‌ی زیر:

شان: که به کرات در هشت بهشت به کار رفته است. در واقع
شاعر ضمیر متصل‌شان را به جای ضمیر منفصل ایشان به کار
گرفته است مانند:

شور ایشان ز من رباید خواب

شان به غیبت‌گری و من به عذاب (همان، ب ۳۳۲۸)

شان چو رفتند سوی خانه‌ی خویش

خرم از بخت شادمانه‌ی خویش (همان، ب ۲۰۱۱)

شان برون آمدند با همه ساز

هر یکی بر شهی شدند فراز (ب ۷۱۱)

حلال به معنی همسر:

این همه فتنه‌ها که هست و بال

با رضای حلال هست حلال (همان، ب ۴۲۳)

ور حلال تو هست بی‌پرهیز

در حرم خانه‌ی خدای گرینز

نتیجه‌گیری

هشت بهشت یکی از کامل‌ترین و برترین منظومه‌های امیر
خسرو دهلوی است، که در برابر هفت پیکر نظامی سروده شده
است. از مهم‌ترین ویژگی‌های این اثر می‌توان به خلق مضامین
جدید، استفاده از آرایه‌های ادبی، بهره‌گیری از اصطلاحات علوم
مختلف، توصیفات زیبا و دقیق و به کارگیری واژگان کهن در
معانی خاص اشاره کرد. امیر خسرو با سرودن این منظومه‌ی
بزرگ، راه را برای دیگر شاعران جهت پیروی از نظامی باز کرد
و نشان داد که می‌توان در عین مایه‌گیری از طریقه‌ی بزرگان ادب
مُبدع شیوه‌های نو بود.

۱. دهلوی، امیر خسرو، دیوان کامل. به کوشش م. درویش، تهران، جاویدان،
۱۳۶۱. ۲. _____، هشت بهشت. با تصحیح و مقدمه‌ی جعفر
افتخار، مسکو، دانش، ۱۹۷۲. ۳. شمیسا، سیروس، فرهنگ تلمیحات،
تهران، فردوس، ۱۳۶۶. ۴. صائب تبریزی، کلیات صائب. تهران، کتابخانه‌ی
خیام، ۱۳۳۶. ۵. صفا، ذبیح‌الله، (۱۳۷۴). تاریخ ادبیات ایران، تهران،
ققنوس، ۱۳۷۴. ۶. فکرت، محمد آصف، گزیده‌ی آثار امیر خسرو بلخی،
کابل، ابی‌نا، ۱۳۵۳. ۷. قویم‌الدوله، امیر خسرو عارف جلیل و شاعر
نامی پارسی‌گوی هنر. تهران، چاپخانه‌ی محمد علی فردین، ۱۳۴۲. ۸.
نظامی گنجوی، هفت پیکر، با تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی،
تهران، برگ‌نگار، ۱۳۸۱. ۹. نعمانی، شبلی، شعر العجم. ترجمه‌ی سید
محمد تقی فخرداعی گیلانی، تهران، چاپ رنگین، ۱۳۲۷. ۱۰. همایی،
جلال‌الدین، فنون بلاغت و صناعات ادبی. تهران، نشر هما، ۱۳۷۴.